

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ІНШИХ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

GUARANTEERING THE RIGHTS OF THE VICTIM AND OTHER PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING FORENSIC EXAMINATION

Сидоренко Д.В., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті досліджується процесуальний порядок забезпечення прав потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача під час проведення судової експертизи. Аналізується зміст засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості у кримінальному процесі.

Сформульовано висновок, згідно з яким зміст засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості має завжди розповсюджуватися не лише на сторони обвинувачення та захисту, а й на потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Констатується, що не слід виключати у діяльності потерпілого та цивільного позивача елементи функції обвинувачення, а у діяльності цивільного відповідача – елементи функції захисту.

Підтримується висловлена у науковій літературі думка, відповідно до якої на стадії досудового розслідування засада змагальності діє лише певною мірою, обумовлюючи нерівні «стартові» можливості сторін у ході формування доказової бази судочинства. Завдання кримінального провадження можуть бути виконані завдяки розробці та впровадженню правових механізмів компенсації дисбалансу повноважень сторін. Констатується, що усі учасники кримінального провадження, котрі зацікавлені у його вирішенні, повинні мати рівні процесуальні можливості для відстоювання своїх прав та законних інтересів.

Потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу пропонується надати право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. Зазначається про необхідність регламентації у КПК України можливості звернення вищевказаних учасників кримінального провадження до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи, як це передбачено у кримінальному процесуальному законодавстві стосовно сторони захисту.

Ключові слова: кримінальне провадження, забезпечення прав, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, судова експертиза.

The author of the article has studied the procedure for guaranteeing the rights of the victim, the civil plaintiff and the civil defendant during forensic examination. The content of adversarial principle of the parties and freedom in presenting their evidence to the court, as well as proving their persuasiveness in the criminal trial has been analyzed.

It has been concluded that the content of adversarial principle of the parties and freedom in presenting their evidence to the court, as well as proving their persuasiveness in the court should always concern both the prosecution and defense parties and the victim, civil plaintiff, civil defendant. It has been stated that the elements of the prosecution function should not be excluded in the activities of the victim and the civil plaintiff, and the elements of the defense function in the activities of the civil defendant.

We support the opinion stated in scientific literature, according to which the adversarial principle operates at the stage of pre-trial investigation only to a certain extent causing unequal "starting" opportunities for the parties during the formation of judicial proceedings' evidentiary base. The tasks of criminal proceedings can be fulfilled due to the development and implementation of legal mechanisms of compensating the imbalance of powers of the parties. It has been noted that all participants in criminal proceedings who are interested in its resolution should have equal procedural opportunities to defend their rights and legitimate interests.

The victim, the civil plaintiff, and the civil defendant are offered the right to independently involve experts to conduct examinations on contractual terms. The author has noted the need to regulate the possibility of the mentioned participants in criminal proceedings to appeal to an investigating judge with a request to conduct an examination in the Criminal Procedural Code of Ukraine as it is provided regarding the defense party in the criminal procedural legislation.

Key words: criminal proceedings, rights guaranteeing, a victim, civil plaintiff, civil defendant, forensic examination.

Постановка проблеми. Проведення судової експертизи є найбільш поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань під час кримінального судочинства. Її можливості надають змогу правоохоронним органам здійснювати ефективну протидію злочинності.

Відповідно до ст. 2 КПК України одним із завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу [1]. Враховуючи це, дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд повинні належним чином забезпечити права учасників кримінального провадження, що означає їх роз'яснення та сприяння реалізації таких прав під час виконання процесуальних дій. Однією з них є проведення судової експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальний порядок залучення експерта до участі у кримінальному процесі та проведення судової експертизи були предметом дослідження багатьох вчених (П.Д. Біленчук, Т.В. Варфоломеева, А.Ф. Волобуєв, В.І. Гасенко, Ю.О. Калінкін, Є.Г. Коваленко, В.М. Махов, Ю.К. Орлов, Є.Р. Росинська, О.В. Селіна, М.Г. Щербаковський та ін.). Незважаючи на це, слід зазначити, що в умовах динамічного процесу реформування кримінального процесу-

ального законодавства України окремої уваги заслуговує питання стосовно механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи. Зокрема, це стосується потерпілого та інших учасників кримінального провадження.

Метою статті є дослідження процесуального порядку забезпечення прав потерпілого та інших учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи шляхом аналізу відповідних положень КПК України та точок зору науковців стосовно цього питання.

Виклад основного матеріалу. Під процесуальним механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розуміти кримінальні процесуальні гарантії прав особи, що регламентовані у чинному законодавстві та реалізуються дізнавачем, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності задля охорони й захисту прав учасників кримінального судочинства. Формами механізму забезпечення прав учасників кримінального процесу є: створення особами, які здійснюють кримінальне провадження, відповідних умов для реалізації особою власних прав; охорона прав; захист прав. До структурних елементів механізму забезпечення прав учасників кримінального

процесу слід віднести: об'єкт забезпечення, яким виступають права учасників кримінального судочинства; суб'єкти забезпечення, тобто дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд; зміст забезпечення, тобто діяльність вищевказаних суб'єктів щодо забезпечення прав учасників кримінального процесу [2, с. 460].

Як відомо, кримінальний процес в Україні має відбуватися з дотриманням засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Змагальність сторін – це правова засада, згідно з якою двом рівноправним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним арбітром – судом, який не може здійснювати інших функцій, крім функції правосуддя. Принцип змагальності складається із окремих положень, одні з яких мають загальний для всієї процесуальної системи характер, а інші стосуються досудового провадження або провадження у судових стадіях [3, с. 15].

Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством (ч. 1, 2 ст. 22 КПК України).

При формулюванні вищевказаного правила законодавець із незрозумілих причин обмежився вказівкою лише на сторони обвинувачення та захисту, залишивши поза увагою таких учасників кримінального процесу, що зацікавлені у вирішенні кримінального провадження, як потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Сформульована конструкція вищевказаної засади кримінального провадження може стосуватися потерпілого, його представника та законного представника, що відносяться до сторони обвинувачення лише у випадку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Можна формально стверджувати, що у кримінальному провадженні у формі публічного обвинувачення дія засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості не розповсюджується на зазначених учасників кримінального процесу, що, на наш погляд, є неприпустимим. Така позиція обґрунтовує необхідність внесення відповідних змін до ст. 22 КПК України.

Думається, що не слід виключати у діяльності потерпілого та цивільного позивача елементи функції обвинувачення, а у діяльності цивільного відповідача – елементи функції захисту.

Заслуговує на увагу твердження Т.М. Мирошніченка, згідно з яким на стадії досудового розслідування засада змагальності діє лише певною мірою, обумовлюючи нерівні «стартові» можливості сторін у ході формування доказової бази судочинства. Завдання кримінального провадження можуть бути виконані завдяки розробці та впровадженню правових механізмів компенсації дисбалансу повноважень сторін. У судовому розгляді суд має бути активним, оскільки його остаточне рішення щодо винуватості чи невинуватості особи має базуватися на всебічному, повному і неупередженому дослідженні усіх обставин кримінального провадження [4, с. 121].

Усі учасники кримінального провадження, що зацікавлені у його вирішенні, повинні мати рівні процесуальні можливості для відстоювання своїх прав та законних інтересів.

Проаналізуємо положення КПК України, що стосуються рівності права учасників кримінального прова-

дження на залучення експерта до участі у ньому. Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Як бачимо, у вищевказаному положенні КПК України не регламентована можливість залучення експерта до участі у кримінальному провадженні потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, що, думається, є прогалиною у кримінальному процесуальному законодавстві. Окрім цього, пропонується наділити зазначених учасників кримінального провадження правом самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. У КПК України доцільно також регламентувати можливість звернення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи.

А.Ф. Волобуєв та В.В. Бажанюк справедливо зазначають, що зосередившись на наданні сторони захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), законодавець випустив з поля зору права потерпілого щодо проведення експертизи. Зокрема, при наділенні потерпілого правом подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду ці повноваження не набули відображення у ст. 242 КПК «Підстави проведення експертизи», де потерпілий не вказаний серед учасників кримінального провадження, який може ініціювати проведення експертизи під час досудового розслідування. У той же час при судовому розгляді ст. 332 КПК надає право потерпілому подавати клопотання та ініціювати проведення експертизи за ухвалою суду [5, с. 103].

Протягом кримінального провадження потерпілий має право заявляти клопотання (п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України). Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК України). Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Виходячи з аналізу вищевказаних положень КПК України, доходимо висновку, згідно з яким потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач можуть бути суб'єктами ініціації залучення експерта до участі у кримінальному провадженні лише у випадку подання сторони обвинувачення відповідного клопотання.

Дізнавач, слідчий, прокурор, суддя зобов'язані роз'яснити вищевказаним учасникам кримінального провадження право заявляти клопотання про проведення експертизи та сприяти його реалізації. Наявність такого обов'язку є процесуальною гарантією забезпечення прав потерпілого та інших учасників кримінального провадження.

Розвиток системи процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод людини передбачає:

- розширення існуючої системи та обсягу й змісту окремих прав та свобод громадян;
- створення простого, доступного й надійного юридичного механізму захисту та відновлення прав і свобод, право реабілітації та відшкодування шкоди, яка заподіяна незаконними діями;
- чітке законодавче визначення підстав, умов та процедури застосування примусових заходів;
- визначення механізму застосування примусових заходів та правовідносин, що виникають при цьому;
- обґрунтованість всіх рішень щодо втручання у права і свободи людини;
- дієвість процесуального контролю, судового нагляду та прокурорського керівництва за здійсненням процесуальної діяльності;
- визначення відповідальності за всі прояви безпідставного втручання у гарантовані законом права та свободи людини [6, с. 78–82].

Слід підтримати позицію В.І. Галагана і Ж.В. Удовенка, згідно з якою значення процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження полягає в тому, що за допомогою них громадяни мають реальну можливість здійснювати надані їм законом права та захищати свої інтереси шляхом активної участі у кримінальному провадженні. Засоби реалізації прав учасників кримінального провадження можна розглядати як систему гарантій цих прав. Не лише сторона захисту (зокрема, підозрюваний, обвинувачений, захисник), а й інші учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, особа, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені) у межах наданих процесуальних прав і покладених на них обов'язків повинні виконувати свої функції, реалізація яких безпосередньо залежить від знань у галузі кримінального процесуального права. Необхідно забезпечити

проведення процесуальних дій науково розробленими рекомендаціями стосовно оптимального й доцільного проведення слідчих (розшукових) та інших передбачених КПК України процесуальних дій, з огляду на інтереси не лише сторони обвинувачення, а й сторони захисту та інших учасників кримінального провадження [7, с. 8].

Висновки. Зміст засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості має завжди розповсюджуватися не лише на сторони обвинувачення та захисту, а й на потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Зазначене вимагає внесення відповідних змін до ст. 22 КПК України.

Не слід виключати у діяльності потерпілого та цивільного позивача елементи функції обвинувачення, а у діяльності цивільного відповідача – елементи функції захисту.

Усі учасники кримінального провадження, що зацікавлені у його вирішенні, повинні мати рівні процесуальні можливості для відстоювання своїх прав та законних інтересів.

На даний час потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач можуть бути суб'єктами ініціації залучення експерта до участі у кримінальному провадженні лише у випадку подання стороні обвинувачення відповідного клопотання.

Дізнавач, слідчий, прокурор, суддя зобов'язані роз'яснити вищевказаним учасникам кримінального провадження право заявляти клопотання про проведення експертизи та сприяти його реалізації.

Потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу пропонується надати право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. У КПК України доцільно також регламентувати можливість звернення вищевказаних учасників кримінального провадження до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи, як це передбачено в КПК України стосовно сторони захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.04.2023).
2. Сидоренко Д.В. Сутність, форми та структурні елементи механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 458–461.
3. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.
4. Мирошниченко Т.М. Змагальність у механізмі кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 118–121.
5. Волобуєв А.Ф., Бажанюк В.В. Проведення експертизи за кримінальним процесуальним законодавством України. *International scientific and practical conference «Systematisation of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world»*: Conference proceedings, December 27–28, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». С. 102–105.
6. Кислиця В. В. Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві. *Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 листоп. 2004 р.). Донецьк, 2005. С. 78–82.
7. Галаган В.І., Удовенко Ж.В. Потреби криміналістичного забезпечення дотримання прав і свобод людини під час проведення процесуальних дій. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О.В. Рувін (голов. ред.) та ін. Київ, 2017. Вип. 62. С. 3–10.